

lapon az AEÖPM XI. kötete helyett a IX. értendő.

A jegyzetek stílusa jó, érthető, világos. Csak itt-ott szeplősíti néhány apró pongyolaság (egy fél évi, 60 éves születésnap, házassága felbomlása), germanizmus (képezte, azok szerkesztőjének), fölös idegen szó (osztentative), divatszó (komoly, felerősödnek, kihangsúlyozott, beindulás).

14. A 9. kötetben az Ady-szöveget tartalmazó 375 laphoz 243 lapnyi jegyzet járult,

NÉMETH ANDOR: A SZÉLÉN BEHAJTVA

Válogatott írások. Sajtó alá rendezte Réz Pál, a bevezetőt írta Déry Tibor. Bp. 1973. Magvető K. 779 l.

Németh Andor válogatott műveinek gyűjteménye, amelyet Réz Pál rendezett sajtó alá, régi adósságot törleszt. A vállalkozásoknak abba a sorába tartozik, amely a két világháború közötti polgári demokratikus irodalom olyan elfelejtett képviselőit iktatta vissza az irodalmi köztudatba, mint Zsolt Béla, Komor András, Molnár Ákos vagy Hevesi András. Talán Németh Andort várokozta legtovább az adósságtörlesztésre vállalkozó könyvkiadás, hiszen az elmúlt két évtizedben, *A betű mestere* (1954) című posztumusz regényének megjelenése után, alig írták le nevét, csak Komlós Aladár és Déry Tibor egy-egy rövidebb írása idézte fel különös alakját,¹ és még alapvetőnek tekintett, gyakran idézett életrajzi műve: a *József Attila élete és kora* is a Csillag 1947–48-as füzeteiben várta a kötetben való megjelenést. Németh Andorról, úgy tetszett, megfeledkezett az irodalmi köztudat és a könyvkiadás. Ezért van most különösebb jelentősége annak a testes kötetnek, amely összegyűjtötte az író nevezetesebb szépirodalmi műveit, kritikai tanulmányait, József Attiláról szóló írásait és önéletrajzi feljegyzéseit.

Ha egy író látszólag elfelejtettnek, legendák születnek alakja körül. Németh Andor is így járt; ha csak szűk körben is, legendák tenyészték róla. Mert ha művei nem is voltak hozzáférhetők, azt azért sokan tudták, hogy a modern magyar irodalom számos mesterének: József Attilának, Karinthynek, Kuncz Aladárnak, Kassáknak és Dérynek volt benső barátja, bizalmasa, sőt személyes tanácsadója és élőszóbeli kritikusa. S ha az ő írásait kevesen olvasták is, sokan ismerték József Attilának Németh Andorról írott „medáliáját” és Déry Tibor regényét, a *Pesti felhőjateköt*,

a 10. kötetben 213 laphoz 360 lapnyi. A 10. kötet második felének (az 1910. jún. 10-től megjelent Ady-írásoknak) gondozását, jegyzetelését Láng József végezte. Azt hiszem, a legnagyobb dicséretet akkor mondom az ő munkájáról, ha azt állítom: alig észrevehető a különbség, tartja a Vezér Erzsébet megvalósította színvonalat. Köszönet jár mindkettjüknek áldozatos munkájukért.

Péter László

amelynek hőse: Rácz doktor az ő vonásait, karakterét és „legendáját” testesíti meg. Ez a legenda a titokzatos, hallgató írókat állította előtérbe, aki inkább olvas, mint ír, aki inkább személyes tulajdonságaival, egyéniségének vonzásával és erejével hat, mint alkotásaival. „Ihlete — jellemzi őt Déry Tibor — izgatottabb volt, amikor olvasott, mint amikor írt, a legváltozatosabb forrásokból egyforma hévvel és hozzáértéssel táplálta. Azok közé a nálunk nem ritka tehetségek közé tartozott, akik — ha íróasztalukhoz ülnek — nem tudják kimetszeni magukból teljes ragyogásukat. Németh Andor jóval többet tartalmazott, mint amennyit élete során kiadott magából.” És mások is a szenvedélyes olvasórol, a vonzó és művelt irodalmárról vallanak, akinek irodalomtörténeti szerepe nem annyira saját művei által, mint inkább szuggesztív ráhatásai következtében, a baráti kapcsolatok rejtettebb csatornáin mások művébe érkező gondolatain át érvényesült.

Nos, a válogatott művek megjelenése, ha nem foszlatja is el a legendát, tárgyyszerűbb képet ad a legenda hősről, s részben magyarázatul szolgál Németh Andor személyiségének valóban kivételes irodalmi hatására. (Ennek a hatásnak: a József Attilával, Déryvel és másokkal való kapcsolatnak a feldolgozása még az irodalomtörténetírás izgalmas feladata lehet.) Első nyeresége azonban talán nem is ez, hanem az, hogy közvetve, az írások mondanivalója és problematikája révén kijelöli Németh Andor irodalomtörténeti helyét. Ezt a helyet különböző tényezők határozzák meg; általuk írható le az a rendszer, amely megszabja Németh Andor szerepét a modern magyar irodalom „térképén”, az eszmetörténeti és művészeti irányzatok között. Lássuk ennek a rendszernek az elemeit:

1. Németh Andor ahhoz a városi (urbánus) polgári irodalomhoz tartozott, amely a polgári radikalizmus ideológiáját képviselte, s a

¹ KOMLÓS Aladár: Németh Andor. Élet és Irodalom 1963. = Táguló irodalom. Bp. 1967. 254–257.

DÉRY Tibor: Németh Andorról. Élet és Irodalom 1970. okt. 31.

Nyugattal, a *Nyugat* körül kialakult írói mozgalommal szövetkezett. Ezt a városi radikális irodalmat azonban nem lehet teljesen a *Nyugat*-mozgalommal azonosítani, képviselői, mint Molnár Ferenc, Gábor Andor, Barta Lajos és maga Németh Andor is, nem tartoztak a *Nyugat* „törzstagjai” közé, legfeljebb alkalmilag szerepeltek a folyóirat hasábjain. (Németh Andor írói pályája sem a *Nyugatban* indult, hanem olyan radikális szellemű folyóiratokban, mint a *Renaissance* vagy az *Új Revü*.) E városi radikális irodalom igen gyakran a zsidó származású kispolgárságtól kapta utánpótlását. Képviselői általában kapcsolatban álltak a polgári radikalizmus köreivel és mozgalmaival, a *Huszadik Századdal*, a Társadalomtudományi Társasággal, a Galilei Körrel. (Németh Andor maga is a Galilei Kör bölcsészkarj vezetői közé tartozik, de Emlékiratainak állításával ellentétben nem volt a Kör elnöke.)

2. Már e fentiekből is következik, hogy Németh Andor nem tartozott ahhoz az írói körhöz, amit a *Nyugat* mozgalma jelent. És határozottabb csatlakozását már sorsának alakulása sem tette lehetővé. Első irodalmi sikere: a *Veronika tükre* 1913-as bemutatója után alig egy évet töltött a hazai irodalmi életben; 1914 nyarán Párizsban tartózkodott, és az első világháború kitörése után francia internálótáborba került. Több mint négy esztendő telt el — Kuncz Aladár társaságában — Noirmoutier és Yeu szigetén. 1919-ben a Tanácsköztársaság bécsi követségén dolgozott, s csak 1926-ban került haza. Tehát több mint egy évtizedet töltött idegenben. A francia internálásban töltött évek különösen mély és tragikus nyomot hagytak benne. Több versében is visszatért a fogság szorongásos élményeire (*Elégia*, *Emlékezés Kuncz Aladárra*, *Esti zsoltár*), s József Attila ismert „medáliája” is a világháborúra és a szigetbörtönre utal: „Vad ágyúszóval vágatott /gyöngyházkorán a tenger át.”) (A vers magyarázata Németh Andor 1938-as *Medáliák* című tanulmányában olvasható.) Réz Pál egyenesen a fogság megrázkódtatásaival magyarázza, hogy Németh ígéretes írói pályája végül kevésbé váltotta be a hozzáfűzött reményeket. „Vajon — kérdezi — a mélyen húzódo, a noirmoutier-i emlékekből táplálkozó, olykor apátiába átforduló bánat tette, hogy 1919 után nem folytatta teljes érvénnyel azt, amit fiatalon elkezdett?” Tény, hogy Kuncz Aladárral szemben, aki *A fekete kolostor* klasszikus értékű kompozíciójában számolt be tapasztalatairól s vonta meg az átélt szörnyűségek mérlegét, Németh Andor megrátranul hagyta ezeket az élményeit. Mintha — Déry Tibor vezetőjének kifejezésével élve — „drágállotta” volna „a magába szállás költségeit”. Mindenesetre a tizenkét esztendő távollét megakadályozta abban, hogy felzárkózzék nemzedéktársaihoz,

a *Nyugat* nagy íróihoz. A folyóirat köréhez hazatérése után sem tudott közelebb kerülni, s bár mindvégig jó viszonyban volt Kosztolányival és Karinthyval (sőt Babits is becsülte Németh verseit), jobbára a *Nyugattal* polémiát folytató folyóiratokban (*Dokumentum*, *A Toll*, *Literatura*, *Szép Szó*) találta meg igazi otthonát.

3. Németh Andornak a *Nyugaton* kívül elfoglalt helyzete magyarázza a magyar avantgardban betöltött szerepét. Bécsben ő is kapcsolatba került Kassák körével, sőt együtt szerkesztették a „szürrealisztikus” irányban tájékozódó 2x2 című (különben egyetlen számot megért) folyóiratot. Németh Andor azonban határozott ellenkezéssel figyelte Kassák profétikus magatartását, eszmei és esztétikai szigorát. „Miért a papi póz, az erkölcsprédikátor póza, a vészes komolyság önkéntelen humora?” — kérdezi egy írásában. Ezért azután a dadaisták felé tájékozódik, sőt az „értelmetlen versek” poézisét hirdeti. Ismeretes, hogy Bécsben okkultista tanokkal, a Kabbalával is foglalkozott, s a költésztől is a mágikus erőt kívánta. „A szavakban — írta Az „*értelmetlen*” versekről című 1923-as esszéjében — van az értelen túl is valami: nem szimbólum, hanem idéző erő, mágia. Mint ahogy a Kabbala hiszi: a nevének nevezett fogalom életre kel, úgy hiszi az új költő: az ekstázis szövidései mögött áll az új ember. A vers zárt láncán belül (mint ahogy a küllők közötti üresség teszi kerekké a kereket) az igazi cél a kozmogonikus központ, a megnevezhetetlen, sőtét, erős létezés le nem írt ideogrammája.” Németh a Kassák által képviselt aktivizmussal és konstruktívizmussal szemben az expresszionista és szürrealista költészet filozófiáját képviselte. A költészet révén nem a világot akarta megváltoztatni, „megváltani”, hanem olyan művészi valóságot akart kialakítani, amely az ember ontológikus helyzetét fejezi ki, mintegy képezi le.

Ez a költészetfilozófia ölt alakot a hazatérés után, a Kassák Lajos, Illyés Gyula, Déry Tibor és Nádass József társaságában szerkesztett *Dokumentum* című folyóirat elméleti programjában, amelyet éppen Németh Andor tanulmánya: a *Kommentár* fogalmazott. A tanulmány szerzője először is a modern költőnek a világból (és a társadalomból) elfoglalt helyzetével foglalkozik. „A poézis — írja — mint fenomén, mint aktív-mágikus cselekvés letűnt a modern világból. Nincs és nem lehet helye, mert az elfeltételei megszűntek. A modern költő olyan kultusznak a papja, amelyben nem hisz; cselekvéseinek értelmét nem tudja. (...) De égen és földön kivülről és önmagában nem talál a természet elvont törvényeinek egyebet.” S ebből következik, hogy a költőnek a költészet által saját magát, a saját létét kell kefejeznie. „A költő — olvassuk — tehát mindig teljes: magát akarja kifejezni a szava-

kon keresztül, s nem alkalmi mondanivalókat akar közölni. A szavakat tehát arra használja, hogy valamit teremtsen, ami teljesen ő, ami az ő akarata, amivel minden tekintetben azonos. Igaz szavakban dolgozik, s a szavak emlékjegek, de csak addig, amíg emlékeztetnek valamire. A szó, a szócsoport, a vers: ha semmire sem emlékeztet, nem lehet emléké: azért, hogy hozzá hasonló nincs: ő lesz. S olyan lesz a sorsa, amilyenek született. A költőjéről mint alanyról nem tudok semmit. A vers nem hivatkozhatik rá vissza. Ez a költészet objektív: a saját erejéből él. Úgy kell bírálni, mint ahogy, ha lenne esztétika, minden verset kellene. A szenvedélyét, a tüzet, az intenzitását, a finomságát, a gyengédségét, a báját. A költő nem vezet hozzá közel: a kulcsát feldobta, mielőtt közzéadta, de talán sose volt kulcs. A maga erejéből él. Abból, amit ki tud sugározni magából. Egy héti vagy évszázadokig: sorsa van.” S a végső következtetés: „Az új vers fő érdeme, hogy önmagához hasonlít, azaz éppolyan titokzatos, önmagáért való, szétszedhetetlen egység, reális és irreális alakulat, mint minden, amit valóságnak nevezünk.”

A költő, mint Németh Andor mondja, anyagát: a szavakat nem közlendők továbbítására használja, hanem saját magát fejezi ki általuk. Ez a gondolat csakúgy, mint az önálló valóság módjára létező vers imént hangoztatott elmélet lényegében az expresszionisták s az ő nyomaikon indulva a szürrealisták művészetelméletét követi. Wilhelm Worringer, akinek *Abstraktion und Einfühlung* című könyvét az expresszionizmus egyik elméleti alapvetésének szokás tekinteni, így fogalmazta meg ezt az elméletet: „Vizsgálataink abból a feltevésből indulnak ki, hogy a művészi alkotás, mint önálló organizmus, a természettel egyenértékű és legmélyebb, legbelsőbb lényegében nincs vele összefüggésben.”² Hasonló gondolatok szólnak meg a *Dokumentum* két másik szerkesztőjének és teoretikusának: Illyés Gyulának és Déry Tibornak írásaiban.³ „Az új vers — jelenti ki például Déry — önálló életet él. Nem utánozza, hanem folytatja a természetet.” Egyedül Kassák száll vitába ezzel a felfogással: „Nem arra való a fantázia — érvel —, hogy új realitásokat találjon ki, hanem hogy az előttünk levő világananyagot szerkessze össze új ábrázatúvá a művészet síkján.”⁴ A szembenálló nézetek világosan megfogalmazódtak tehát. Kassák akkor már konstruktivista törekvéseivel szemben Németh Andor (valamint Illyés és Déry) a szür

realizmus elgondolásait fejezte ki. Németh maga is szürrealista versekkel próbálkozott (pl. *Eurydice útja az avilág felé*, *Fekete csillag*, *Az ibolyaszínű csillag* stb.). Közöttük van olyan is: *A szélén behajtva*, amely Bori Imre szerint „a leghibátlanabban visszahangozza az elégiának azt a szürrealista formáját, amelyet Kassák Lajos teremtett meg számozott verseiben”.⁵

4. A tizenkét esztendő, részben kényszerű, részben önkéntes külföldi tartózkodás következtében Németh Andor erősen lemaradt saját nemzedéktársaitól. Midőn emigrációjából hazatért, csakúgy mint Déry Tibornak, jóformán újra kellett kezdenie pályáját. A *Nyugattal*, mint mondtuk, nem került közelebbi kapcsolatba, az avantgard hazai útja, a *Dokumentum* megszűnése után, hamarosan megrekedt. A szocialista irodalommal Németh maga sem kereste a kapcsolatokat. Társai azok az írók voltak tehát, akikhez a bártáság személyes érzelmei fűzték: József Attila, Karinthy, Déry Tibor, Komlós Aladár. Igazi szövetséget egyetlen mozgalommal, írói körrel sem sikerült kötnie, inkább vendég volt mindenütt, mint gazda. Hiszen a *Tollban* sem volt olyan szerepe, mint Zsolt Bélának, a *Szép Szóban* sem volt annyira otthon, mint Ignóus Pál, Remenyik Zsigmond, Fejtő Ferenc vagy akár József Attila (aki persze maga is ellentmondásos módon vállalta a folyóiratot). Németh Andor magányos jelenség maradt, s a harmincas évek második felének politikai viszonyai között, majd az újabb emigrációban e magány csak beteljesült. Költészetének nagyobbik fele e magányról panaszodik.

5. Magányos, árva alakját bizonytalanná tette az is, hogy nem találta meg a maga műfaját, legalábbis nem volt olyan markáns kifejezési formája, mint József Attilának a költészet és Déry Tibornak a regény. Verseket írt, de nem jelent meg egyetlen kötete sem. Drámával indult, aztán az emigráció viszonyai között otthagya a színpadot. Írt egy érdekes, Karinthy Frigyesről szóló kulcsregényt: az *Egy foglalt páholy történetét* (1942), de újságközlésre írta, hevenyészve, s a türelmetlen szerkesztő kívánságára hirtelen be kellett fejeznie. Megjelentetett egy sereg tanulmányt és kritikát, de nem tartozott a „céhbeli” kritikusok közé. És írt több kötet élet- és korrajzot: Mária Teréziáról, Metternichről, III. Napóleonról, Teleki Lászlóról, illetve a magyar 1848-as forradalomról és az 1871-es párizsi kommnőről, de ezeket ő sem becsülte sokra, inkább a „techné”, a mesterség munkájának tekintette, mint az írói elhivatottság és szenvedély teremtményének. „Az építőmesternek — hivatkozik ő maga Platónra egy József

² Idézi KOCZOGH Ákos: Az expresszionizmus Bp. 1964. 123.

³ Vö. ILLYÉS Gyula: Sub specie aeternitatis Dokumentum 1927. márc., Déry Tibor: Az új versről. Dokumentum 1927. márc.

⁴ KASSÁK Lajos: Néhány megjegyzés az új líra fejlődéséhez. Századunk 1928. 191—195.

⁵ BORI Imre: A szürrealizmus ideje. Novi Sad 1970. 51.

Attilával folytatott vitája során — (...) tulajdonképpen nem egy, hanem két mestersége van: (...) az építőmesterség tudása és a pénzszerezésnek a tudása.” Nos, ő ennek: megélhetésnek tartotta az életrajzi és történelmi műveket. (Pedig közöttük is van olyan, amely megérdemli a mai olvasó figyelmét, pl. a Metternichről készült szellemes életrajz.) E sokfelé irányuló munka és érdeklődés kelti azt a benyomást, hogy valójában csak amolyan „irodalmár” volt, a „hommes de lettres” fajtájából, akinek életművéből tulajdonképpen hiányzik a markáns műfaj és a jelentős írói teljesítmény. És ez a benyomás is a „legendák” egyik alkotó eleme lett.

Pedig Németh Andornak is van markáns írói műfaja. Mégpedig, úgy tetszik, az *irodalomkritika*, a kritika szónak egy tágasabb (franciás) értelmében, amely magába foglalja az irodalomtörténeti tanulmányt, az esszét és a bírálatot. Németh Andor írói pályafutása során figyelemmel kísérte a kortárs magyar irodalmat, de a világirodalom modern törekvéseit is. Babitsról, Kosztolányiról, Karinthyról, Móriczról, Krúdyról, Ignotusról, Kassákról, Kuncz Aladárról, Remenyik Zsigmondról, Nagy Lajosról, József Attiláról, Gelléri Andor Endrérről és Déryről írott bírálati, tanulmányai, bátran mondhatjuk, a modern magyar kritikai irodalom színvonalas fejezetét alkotják. S ide tartoznak Proustról, Döblinről vagy Kafkáról írott tanulmányai is. (Az utóbbiról második emigrációja során írt könyve: a *Kafka ou le mystère juif*, amely 1947-ben Párizsban jelent meg, Kafka „felfedezésének” első dokumentumai közé tartozik. Bizonyára érdemes lenne megjelentetni egyszer magyarul!) E bírálatok és tanulmányok művelt, érzékeny, az alkotáslélektani problémák iránt érdeklődő kritikusra vallanak. Különös tulajdonságuk az elméleti igényesség, a filozófiai és esztétikai tájékozottság. S minthogy a két világháború közötti magyar kritikában ez korántsem volt általános, Németh Andor kritikai írásainak eszmetörténeti jelentősége van; az irodalmi tudat alakításában töltötték be különös szerepet. Németh ugyanis jól ismerte a klasszikus és modern német filozófiát, a pszichológia korabeli irányzatait. Írásaiban Hegel, Kant, Marx, Bergson, Freud, Lukács és mások gondolatai, koncepciói jelennek meg. S ezt az elméleti igényességet, filozófiai műveltséget világos és arányos előadásban, a *Nyugat* érkező prózáján iskolázott stílusban sikerült kifejeznie.

Németh Andor kritikai munkásságában különleges szerepet töltenek be József Attilával foglalkozó írásai. Említettük, hogy a költővel milyen közeli barátságban volt. József Attilának valamennyi verseskötetéről értő és elragadtatott kritikát jelentetett meg, s két nagyobb tanulmányban rajzolta meg a költő sorsát, munkásságát, kutatta műveinek kelet-

kezési körülményeit. A *József Attila* (1944), valamint a *József Attila élete és kora* (amely, mint említettük, a jelen válogatásban kerül először könyv alakban az olvasó elé) című két tanulmány a József Attila-irodalom alapvető művei közé tartozik. De minden filológiai értékűnél többet jelent az a *kép*, amit a költőről adtak. Az adatok és magyarázatok egy (kicsiny) részét ugyanis azóta megkérdőjelezte vagy egyenesen megcáfolta a kutatás, a személyes hitelességű kép viszont érvényes és evokatív maradt. Németh Andor egy kritikájában a következőt jelenti ki: „Arról, hogy valaki kicsoda vagy ki volt, csak vízióm lehet”. Neki József Attiláról valóban „víziója” volt, s ez az írói vízió személyes emlékek légijából táplálkozott.

A József Attila-tanulmányokban tetest öltő írói látomás már maga sejteti, hogy Németh Andor nem választotta el dogmatikus merevséggel a szépirodalmat és a kritikát. Sőt kritikáiban is írónak érezte magát, alkotó művészenek, akinek legfeljebb az anyaga és a módszere különbözik a prózairodalom más műfajaitól, a hivatás és a mesterség lényege ugyanaz. Tanulságos az a vitája, amelyet a kritikus és a költő feladatainak és szerepének különbségeiről József Attilával folytatott, s amelyet a *Szép Szó* 1937-ben közölt. Németh Andor ebben a vitában határozottan állást foglalt a kritika művészi természetét illetően. „Mihelyt — írja *A kritikus és a költő* című tanulmányában — az életben valóságos tevékenységükben lessük a költőt és a kritikust, kiderül, hogy ellentétességük csak a nyilvánosság felé forduló külső szerepükre érvényes, belsőleg egylényűgűek, ugyanannak a sajátos világnak honpolgárai. Mindkettőjüknek lételem az irrodalmiság, mindketten e sajátos világ kitenyészettjei, életfeltételeiknek megfelelő szervekkel.” És Sainte-Beuve-re hivatkozik, aki a kritikát sajátos szépirodalmi műfajnak, a művészi önkifejezés egy formájának fogta fel. Ő is ilyennek látja a kritikus szerepét és feladatát. Am nemcsak az „írótt” kritikát, a megjelent művek utólagos kommentálását és értelmezését tartja elvégzendő munkának, hanem azt a titkosabb és láthatatlanabb tevékenységet is, amelyet az írőkkel foglalatoskodó, művek születésénél bábáskodó kritikus végez. „A szó elszáll — fejezi be imént idézett tanulmányának gondolatmenetét —, s csak a betű marad meg, ez igaz. De a négy szemközti elhangzott szó, a buzdítás, intés, ujjmutatás jobb szolgálatot tesz a költőnek s ezzel a költészetnek, mint a legsikerültebb recenzió. Itt, a költővel való közvetlen érintkezésben, fejti ki a kritikus hivatását s tisztjét a legintenzívebben, mikor az alakulóban levő művek sorsát determinálja, mikor bábáskodik.” Ő maga is ezt a szerepet vállalta az élő irodalom körül, midőn József Attila vagy Déry Tibor születő művei mellett „bábáskodott”.

Németh Andor írói szerepét és irodalomtörténeti helyét lényegében e fentiek nyomán jelölhetjük ki. Azt a *baloldali polgári radikális* író értelmiséget képviselte, amely — néhány rövidebb időszak kivételével — mindig „korszerűtlennek” számított a magyar társadalomban. „Korszerűtlennek” abban az értelemben, hogy a történelmi események állandóan átgázoltak rajta, tervein és eszményein. Németh Andor is emigrációban, majd hazatérve félig-meddig „belső emigrációban” dolgozott; valamiképpen mindig a magyar társadalom és irodalmi élet peremterületén. „Ha azt kérdezzük — töprengett egy 1921-es Karinthyról szóló írásában, a *Bécsi Magyar Újság* lapjain — kinek írt az író Magyarországon a háború előtt, akkor (...) csak nyugtalanabb városi elemekre hivatkozhatunk. S az írók írtak, kitesztítva az intézményekből, a bohém-ság és az elátkozottság minden kárhuzatos boldogságával, a rokon lelkiüknek, akiknek

az élet egyetlen kiélési lehetőségét a szabadjára eresztett szenzualizmus maradt...” Ez a kép Németh két világháború közötti sorsát is jellemezheti; ekkor is az „intézményeken”, a mozgalmakon és irodalmi körökön kívül kellett munkálkodnia, töprengenie és ábrándoznia. Sajnos, ez a szomorú, sőt tragikus helyzet a felszabadulás után sem változott, holott Németh Andor a magyar demokrácia és az épülő szocializmus természetes szövetségese volt. Am csak hónapokig tartott e szövetség és a megbecsülés: 1947 júliusában tört haza s hiába nevezték ki az induló *Csillag* főszerkesztőjének, 1948 nyaratól már gyanakvós vette körül, s azt kellett éreznie, hogy a történelem ismét csapdát állított számára. Utolsó éveit így ismét „belső emigrációban” teltek, jelentős művet már nem alkothatott.

Pomogáts Béla

Bónis György: A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában Bp. 1972. Akadémiai K. 175 I. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 63.)

Nemcsak a társadalomtörténetnek, hanem a középkori irodalom kutatásának is egyik legizgalmasabb, egyben leglényegesebb kérdése — az alkotók és a közönség rétegeinek vizsgálata szempontjából — az értelmiség szerepe, s a világi értelmiség kialakulása. Az utóbbi években három nagy mű is foglalkozott a középkori Magyarország értelmiségevel. *Mályusz Elemér* az egyházi társadalmat vizsgálta, de biztos kézzel megrajzolt kitekintéssel az elvilágiadosás kérdésére. *Mezey László* a magyarországi deákság szinte valamennyi lényeges problémáját ölelte fel európai párhuzamaival együtt akadémiai doktori értekezésében; elsősorban az irodalomtörténet-szociográfus szemszögéből. *Bónis György* is hosszú évek óta folytatott kutatásait koronázta meg „nagydoktori” disszertációjával, mely a Mohács előtti magyar jogászság — a par excellence világi értelmiség — történetével foglalkozik. Terjedelmi okokból külön jelentek meg a szorosabban magyarországi vonatkozású és a nyugat- és közép-európai párhuzamokat tárgyaló részek. Pedig *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon* c. műnek a jelen tanulmány is szerves, fontos része. A magyar jogalkotás, jogszokások és a jogászréteg tanulmányai, fejlődése a tudomány tekintetében eléggé „nemzetközi” középkorban sokkal érthetőbb, egyezéseiben és különbségeiben sokkal érdekesebb, ha európai párhuzamairól és analógiáiról is áttekintést kapunk. Mindenképpen most mindkét rész a kezünkben van,

ráadásul ez a kisebb tanulmány is önálló egész; a társadalmi rétegek, a művelődési viszonyok, a műveltségtartalmak s az irodalom-szociológia kutatójának hasznos olvasmány. A deákság iskoláinak és tankönyveinek, majd az egyetemi jogtanításnak és jogtudománynak alapvető áttekintése után a szerző megvizsgálja az egyes országok jogi és politikai életében a doktorok — a tanult jogászok — és a praktikusok szerepét. Nápoly — Szicília, Franciaország, a német birodalom, Németalföld és Burgund, Cseh — Morvaország, Lengyelország és Anglia jogászságának rétegződését, jogi intézményeit tekintti át a kezdetektől (gyakorlatilag a XI—XII. századtól) a XVI. század közepéig. Az eleinte egyházi kenyéren élő *klerikus* lassan *clerc*-ké, hivatalnokká, világi értelmiségivé válik Európa-szerte, elkülönül a papságtól; részben egyetemeken tanulja a római és a kánonjogot, s tudásával az uralkodók politikai céljait, meg a maga előbbrejutását, vagyinosodását — vagy akár a nemességbe kapaszkodását — segíti elő. De még ez utóbbi esetben is ez az új nemesség a régi pozícióit, hatalmát dőngette, a polgárság nyomult apródonként előre ebben a kompromisszumos társadalmi mozgásban is. A királyi törvényalkotáshoz inkább doktorokra volt szükség; a mindennapi élet ügyes-bajos dolgaiban, a városi jogszolgáltatásban a szokásjog művelőire, a kevésbé tanult, elsősorban az *ars dictaminis*-en művelt és a gyakorló jogászok mellett „inaskodó”, majd önállóvá váló praktikusokra. Az európai kirándulás legizgalmasabb fejezete a kontinentális fejlődéstől némileg eltérő Anglia; a mindvégig olvasmányos, bár szigorúan tudományos tényeken és hatalmas nemzetközi irodalom kritikai átte-